

६. भूमी उपयोजन

करून पहा.

- तुमच्या घराचा आराखडा काढा. या आराखड्यात पुढील व्यवस्था कोणकोणत्या दिशेला आहेत ते दाखवा.
- स्वयंपाकाची व्यवस्था, न्हाणीघर, अंगण, बैठक व्यवस्था, निजण्याची व्यवस्था इत्यादी.
- आराखडा तयार झाल्यावर पुढील मुद्द्यांवर चर्चा करा. (अ) प्रत्येक गोष्टीची जागा ठरवून आपण घरात वावरतो याचे कारण काय? (आ) या व्यवस्थांची जागा ठरलेली नसेल तर काय होईल?

भौगोलिक स्पष्टीकरण

तुमच्या लक्षात आलं असेल की घरात प्रत्येक वस्तू कुठे ठेवायची हे ठरवलेले असते. हे जर ठरवून केले नाही तर घर अव्यवस्थित वाटते. घरात वावरताना अडचणी येतील.

या व्यवस्थांची जागा बदलली तरी काही दिवस आपला गोंधळ उडतो. आपल्या घरातील उपलब्ध असलेली भूमी (जागा) या विविध व्यवस्थांसाठी आपण वापरतो.

करून पहा.

ही कृती वर्गात सर्वांनी मिळून करायची आहे.

व्यावसायिक	निवासी क्षेत्र	मोकळी जमीन	मनोरंजन
उद्योग	वाहतूक	शेती	संस्था
मिश्र भूमी उपयोजन			

- ✓ वरील नावांचे फलक तयार करा. ते घेऊन विद्यार्थी वर्तुळ करून उभे राहतील.
- ✓ आता खालील नावांच्या चिठ्ठ्या तयार करा व एका डब्यात ठेवा.
दुकान, बाग, बँक, भांड्यांचा कारखाना, शाळा, बंगला, निवासी इमारत, मॉल, हॉकीचे मैदान, चित्रपटगृह, इस्पितळ, बस थांबा, बंदर, विमानतळ, जलतरण तलाव, बॅडमिंटन कोर्ट, राखी वन.
- ✓ प्रत्येक विद्यार्थी एक चिठ्ठी उचलेल व फलकावर दिलेल्या भूमी उपयोजनाच्या प्रकारानुसार फलक धरलेल्या संबंधित विद्यार्थ्यांजवळ जाऊन उभा

राहील. वरील कृती पूर्ण झाल्यावर खालील मुद्द्यांच्या आधारे चर्चा करा.

- तुम्ही विशिष्ट फलक निवडण्याचे कारण काय?
- तुम्ही निवडलेल्या भूमीचा वापर कोणत्या प्रकारे करणार आहात ते सांगा.
- आपल्या गरजा व भूमी उपयोजनाचा सहसंबंध लावा.

भूमी उपयोजन :

भौगोलिक स्पष्टीकरण

भूमी उपयोजन म्हणजे प्रदेशातील भूमीचा केलेला वापर होय. भूमीचे उपयोजन हे भौगोलिक घटक आणि मानव यांच्या आंतरक्रियेतून निर्माण होते. जमिनीच्या वापरात कालांतराने बदल होत असतो. जसजशी मानवाच्या गरजांमध्ये वाढ झाली, तसतसा मानवाकडून भूमीचा उपयोग वेगवेगळ्या कारणांसाठी वाढत गेला. खनिजयुक्त जमिनीत खाणकाम केले जाते; सुपीक, सपाट जमिनीत शेती केली जाते, इत्यादी.

भूमी उपयोजनाचे प्रकार :

ग्रामीण भूमी उपयोजन : ग्रामीण भागात शेती हा प्रमुख व्यवसाय आहे. शेतीपूरक व्यवसायही ग्रामीण भागात आढळतात. त्याचा ग्रामीण वस्तींच्या स्थानांवर परिणाम झालेला आढळतो. म्हणून अशा वस्ती शेती क्षेत्रालगत, वन क्षेत्रालगत आढळतात. खाणकाम क्षेत्रालगत खाणकामगारांची वस्ती आढळते, तर किनाऱ्यालगत कोळी लोकांची वस्ती आढळते. ग्रामीण भागात जमिनीची उपलब्धता जास्त व लोकसंख्या कमी असते, त्यामुळे लोकसंख्या विरळ असते. ग्रामीण भागात निवासी क्षेत्र विस्ताराने कमी असते. ग्रामीण भागातील जमिनीच्या उपयोजनाचे वर्गीकरण खालील प्रकारे करता येते.

शेतजमीन : प्रत्यक्ष शेतीखाली असलेले क्षेत्र. हे क्षेत्र शक्यतो वैयक्तिक मालकीचे असते. जमिनीचा मालकी हक्क व शेतीचे प्रकार यांनुसार या क्षेत्राचे आणखी वर्गीकरण करता येते.

पडीक जमीन : शेतजमीन, जिचा वापर शेतीसाठी थांबवला आहे ती जमीन पडीक असते. जमिनीचा कस वाढवण्यासाठी, एक ते दोन हंगाम शेतजमिनीचा काही भाग शेतकरी वापरत नाहीत. त्याला चालू पड म्हणतात.

वन जमीन : सीमांकित केलेले वनक्षेत्र ग्रामीण भूमी उपयोजनाचा एक प्रकार आहे. यामध्ये वनक्षेत्रांतून लाकूड, डिक, गवत इत्यादी वनोत्पादने मिळतात. सदर वनक्षेत्रांत प्रामुख्याने मोठी झाडे, झुडपी वनस्पती, वेली, गवत इत्यादी असतात.

गायराण/माळराण : गाव पंचायतीच्या मालकीची जमीन किंवा शासनाच्या मालकीची जमीन जी चराऊ जमीन म्हणून वापरण्यात येते. ही जमीन संपूर्ण गावाच्या मालकीची असते. फारच थोडी जमीन व्यक्तिगत मालकीची असते.

नागरी भूमी उपयोजन : विसाव्या शतकात नागरी वस्तीमध्ये वाढ झाली. नागरी भागात विविध कामांसाठी भूमीचा वापर केला जातो. पर्यायाने जमिनीचा जास्तीत जास्त वापर करणे गरजेचे असते. नागरी भागात लोकसंख्येच्या मानाने जमीन मर्यादित असते. त्यामुळे लोकसंख्येचे वितरण दाट असते. नागरी वस्त्यांत भूमी उपयोजनाचे वर्गीकरण खालील प्रकारे करता येते

व्यावसायिक क्षेत्र : शहराचा काही भाग केवळ व्यवसायांसाठी वापरला जातो. या भागात दुकाने, बँका, कार्यालये यांचा समावेश प्रामुख्याने होतो. **केंद्रीय व्यवहार विभाग** ही कल्पना यातूनच निर्माण झाली. उदा., मुंबईमधील फोर्ट किंवा बीकेसी (वांद्रे-कुर्ला कॉम्प्लेक्स)

निवासी क्षेत्र : यामध्ये जमिनीचा वापर लोकांच्या राहण्यासाठी केला जातो. या क्षेत्रात घरे, इमारती या बाबींचा समावेश होतो. लोकवस्ती जास्त असल्याने या प्रकारच्या भूमी उपयोजनाचा विस्तार नागरी भागात जास्त असतो.

वाहतूक सुविधांचे क्षेत्र : शहरातील नागरिक, माल वाहून नेण्यासाठी वाहतूक व्यवस्था महत्त्वाची असते. अशी व्यवस्था करण्यासाठी वाहतूकीचे विविध प्रकार शहरात निर्माण केले जातात. जसे सार्वजनिक बससेवा, लोहमार्ग, मेट्रो, मोनोरेल, प्रवासी मोटारी इत्यादी. त्याशिवाय खाजगी वाहनांची संख्याही जास्त असते. यांसाठी शहरात रस्ते, लोहमार्ग, स्टेशन, पेट्रोल पंप, वाहनतळ, दुरुस्ती केंद्र यांची व्यवस्था आवश्यक असते. अशा व्यवस्था वाहतूक क्षेत्रात येतात.

सार्वजनिक सेवांचे क्षेत्र : लोकसंख्येच्या विविध गरजांसाठी काही व्यवस्था स्थानिक स्वराज्य संस्था, राज्यशासन किंवा केंद्रशासन करते. या सुविधांसाठी वापरले जाणारे क्षेत्र या

गटात येते. उदा., रुग्णालय, टपाल कार्यालय, पोलीस स्टेशन, पोलीस ग्राऊंड, शाळा, महाविद्यालय, विद्यापीठ इत्यादी. हे क्षेत्र नागरी भूमी उपयोजनात महत्त्वाचे असते. वाढत्या लोकसंख्येचा ताण या सेवासुविधांमुळे शमला जातो.

पहा बरे जमते का ?

तुमच्या परिसराचा आराखडा घ्या व त्यामध्ये विविध रंगांचा वापर करून तुमच्या परिसराचे भूमी उपयोजन दाखवा. योग्य प्रकारे सूची द्या.

मनोरंजनाची ठिकाणे : शहरातील लोकांच्या मनोरंजनासाठी काही भाग विशेषतः राखून ठेवला जातो अशा भागाचा वापर प्रामुख्याने मैदाने, बगीचे, जलतरण तलाव, नाट्यगृह इत्यादींसाठी केला जातो.

मिश्र भूमी उपयोजन क्षेत्र : काही वेळेस वरील प्रकार एकत्रितरीत्या काही भागांत आढळतात. अशा भूमी उपयोजनास मिश्र वापर क्षेत्र असे म्हणतात. उदा., निवासी क्षेत्र व मनोरंजन क्षेत्र.

नकाशावर अशी क्षेत्रे दाखवताना विशेष रंग वापरतात.

लाल - निवासी, निळा - व्यावसायिक, पिवळा - कृषी, हिरवा - वनक्षेत्र.

संक्रमण प्रदेश व उपनगरे :

नागरी वसाहतींच्या सीमाक्षेत्राच्या बाहेर ज्या ठिकाणी ग्रामीण वस्ती सुरू होतात त्या दरम्यानचा प्रदेश **संक्रमण प्रदेश** म्हणून ओळखला जातो. त्यामुळे या प्रदेशातील भूमी उपयोजन संमिश्र स्वरूपाचे असते. तसेच येथील सांस्कृतिक जीवनही मिश्र स्वरूपाचे असते. या क्षेत्रातील भूमी उपयोजनामध्ये नागरी क्षेत्र व ग्रामीण क्षेत्र यांच्या भूमी उपयोजनाची सरमिसळ झालेली दिसते. या भागाचे काळानुरूप नागरीकरण होते व त्यातून मुख्य नगराजवळ **उपनगरे** तयार होतात. उदा., वांद्रे, भांडूप इत्यादी मुंबई शहराची उपनगरे आहेत.

जरा विचार करा.

भूमी जर पडीक असेल किंवा रिकामी असेल तर तेही एक प्रकारे भूमी उपयोजनच आहे का ?

नियोजित शहरे : औद्योगिक क्रांतीनंतर जगभरात मोठ्या प्रमाणात नागरीकरण सुरू झाले. हे नागरीकरण सुनियोजित नसल्याने शहरे अनियंत्रित पद्धतीने वाढत गेली. रोजगाराच्या संधींमुळे शहरांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर लोकसंख्येचे स्थलांतर होते. त्यामुळे शहरी भागात जागेची उपलब्धता हा नेहमीच गंभीर प्रश्न असतो. शहरातील भूमी उपयोजनात मोठ्या प्रमाणावर विविधता दिसते. मर्यादित जमीन व भूमी उपयोजनातील विविधता तसेच वाढत जाणारे शहर यांबाबत भविष्याच्या दृष्टीने नियोजित शहरे निर्माण करण्याबाबत विचार सुरू झाले. शहरांच्या उत्पत्तीपूर्वीच शहरातील भूमी उपयोजन कसे राहिल याबाबत नियोजित आराखडा तयार करून त्यानुसार शहरांचा विकास साधला जाऊ लागला. सिंगापूर, सेऊल (दक्षिण कोरिया), झुरिच (स्वित्झर्लंड), वॉशिंग्टन डी.सी. (अमेरिकेची संयुक्त संस्थाने), ब्राझीलिया (ब्राझील), चंदीगड व भुवनेश्वर (भारत) इत्यादी नियोजित शहरांची उदाहरणे आहेत.

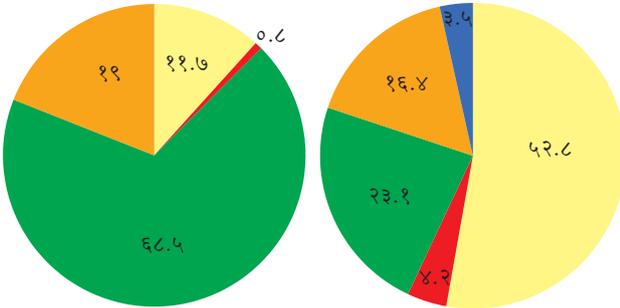

सांगा पाहू !

आकृती ६.१ मधील भूमी उपयोजनाची विभाजित वर्तुळे अभ्यासा व त्याखालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

जपानमधील भूमी उपयोजन २०११

भारतामधील भूमी उपयोजन २०११

■ कृषियोग्य ■ स्थायी कृषी ■ वनाच्छादित ■ स्थायी कुरण ■ इतर

आकृती ६.१ : जपान व भारतातील भूमी उपयोजन %

- कोणत्या देशात वनाखालील प्रदेशांची टक्केवारी जास्त आहे ?
- कृषीखालील जमिनीची टक्केवारी कोणत्या देशात जास्त आहे ?
- वरील दोन प्रश्नांच्या संदर्भाने विचार करता भारत व जपान यांची प्राकृतिक रचना व हवामान यांच्याशी या भूमी उपयोजनाची सांगड कशी घालाल ?
- भूमी उपयोजन व क्षेत्रीय विकास यांचा सहसंबंध शोधा.

- जपानमध्ये कोणते भूमी उपयोजन आढळते ?
- भूमी उपयोजनाचा विचार करता दोन्ही देशांतील भूमी उपयोजनावर परिणाम करणाऱ्या घटकांची यादी करा.

भौगोलिक स्पष्टीकरण

तुमच्या लक्षात आले असेल, की विविध देशांमध्ये भूमी उपयोजनाचे प्रमाण वेगवेगळे असते. जमिनीची उपलब्धता, देशातील लोकसंख्या, तिची गुणवत्ता व आवश्यकता यांनुसार भूमी उपयोजनाच्या प्रकारात फरक पडतो. जसे, जपानमध्ये वनाच्छादित जमिनीची टक्केवारी जास्त असून स्थायी कृषीखालील जमिनीची टक्केवारी फारच अल्प आहे. त्यामानाने भारतातील वनाच्छादित जमिनीची टक्केवारी कमी असून स्थायी कृषीखालील जमिनीची टक्केवारी जास्त आहे.

प्रदेशातील भूमी उपयोजनेनुसार विकासाची पातळी समजून घेता येते.

जमिनीची मालकी व मालकी हक्क :

सांगा पाहू !

- आकृती ६.२ व ६.३ मधील भूमी उपयोजन कोणत्या प्रकारासाठी झाले आहे ?
- सदर मिळकत कोणत्या भागातील आहे ते सांगा.

भौगोलिक स्पष्टीकरण

७/१२ उतारा :

भूमी उपयोजनामध्ये जमिनीचा वापर कसा केला जातो हे आपण पाहिले. जमिनीची मालकी ही खाजगी किंवा सरकारी असू शकते. या संदर्भातील नोंदणी ही सरकारच्या महसूल खात्याकडे केली जाते. नोंदणी केलेल्या जमिनीविषयी सर्व माहिती महसूल खात्याकडील 'सातबाराचा उतारा' या कागदपत्रात पाहता येते. याविषयी आपण थोडी माहिती घेऊ.

सातबाराच्या उतारान्यामुळे जमिनीवरील मालकी हक्क कोणाचा आहे हे समजते. हा उतारा शासकीय अभिलेख महसूल विभागातर्फे दिला जातो. क्रमांक ७ व क्रमांक १२ ही जमिनीच्या मालकी हक्कासंबंधीच्या कायद्यातील विशेष कलमे आहेत.

सातबारा उतारा म्हणजे जमिनीचा एक प्रकारचा आरसा होय. कारण हा उतारा वाचून प्रत्यक्ष जमिनीवर न

गाव नमुना सात

अधिकार अभिलेख पत्रक

(महाराष्ट्र जमीन महसूल अधिकार अभिलेख आणि नोंदवहया (तयार करणे व सुस्थितीत ठेवणे) नियम, १९७१ यातील नियम ३, ५, ६ आणि ७)

गाव :- वडझिरे

तालुका :- पारनेर

जिल्हा :- अहमदनगर

गट क्रमांक व उपविभाग 757	भुधारणा पद्धती भोगवटादार वर्ग -1	भोगवटादाराचे नांव			
शेतीचे स्थानिक नांव		क्षेत्र	आकारआणे पै	पो.ख. फे.फा	खाते क्रमांक
क्षेत्र एकक हे.आर.चौ.मी		अशोक दत्तात्रय सुरुडे		(3947)	[60], [185], [1681], 2444, 4243
जि.सायत 2.10.00					कुळाचे नाव
बागायत -		कैलास दत्तात्रय सुरुडे		(3947)	इतर अधिकार
तरी -					इतर
वरकस -		[सुभाष दत्त सुरुडे		(3947)	आप्पा पांडु याने 88 क चे सर्टिफिकेट
इतर -					मिळवणार (1)
एकूण क्षेत्र 2.10.00		प्रशांत परशुराम आहरे	1.05.00 0.56	0.01.00 (3947)	सो.इ.प.क.चे . 500 / - 27-6-73 (1)
पोटखराब (लागवडीस अयोग्य)		सचिन परशुराम आहरे	1.05.00 0.56	0.01.00 (3947)	बोजा - सहकारी सोसायटी इकरार
वर्ग (अ) 0.02.00					सो.इ.प.क.चे . (2038)
वर्ग (ब) -					इतर
एकूण पो ख					(3892) (3938)
आकारणी 1.12					[इतर] (3939)
जुडी किंवा विशेष आकारणी					[(3938)] (3939)
					इतर
					बोजा
					सेंट्रल बँक ऑफ इंडिया शाखा-
					वडझिरे र.रु. 100000/- सुभाषचा हि. (5461)
					विहीर , वहीवाट हक्क
					सचिन आहरे व प्रशांत आहरे यांची
					एक सामाईक विहीर (5639)
					सीमा आणि भुमापन चिन्हे
					(1),(790),(1149),(2492),(3492),(3892),(3925),(3938),(3939),(4883),(5798)

https://mahabhulekh.maharashtra.gov.in/Nashik/pg712_changes.aspx

1/2

गाव नमुना बारा

अधिकार अभिलेख पत्रक

(महाराष्ट्र जमीन महसूल अधिकार अभिलेख आणि नोंदवहया (तयार करणे व सुस्थितीत ठेवणे) नियम, १९७१ यातील नियम २९)

गाव: वडझिरे

तालुका: पारनेर

जिल्हा: अहमदनगर

वर्ष	हंगाम	पिकाखालील क्षेत्राचा तपशील						निर्मळपिकाखालील लागवडीसाठी उपलब्ध नसलेली जमीन		जल सिंचनाचे साधन	सेरा
		मिश्र पिकाखालील क्षेत्र			निर्मळ पिकाखालील क्षेत्र			स्वल्प क्षेत्र	क्षेत्र		
		मिश्रपिकाचा संकेत क्रमांक	घटक पिके व प्रत्येकाखालील क्षेत्र	जल सिंचित	अजल सिंचित	पिकांचे नाव	जल सिंचित				
2014-15	रब्बी										
	खरीप						ज्वारी		2.1000		
2015-16	रब्बी						बाजरी		2.1000		
2016-17	रब्बी						ज्वारी		2.1000		

सुचना : या संकेतस्थळावर दर्शविलेली माहिती ही कोणत्याही शासकीय अथवा कायदेशीर बाबींसाठी वापरता येणार नाही.

प्राप्त आ. २९/१९/२०१६
सभा-पदा
१६/०६/२०१६

आकृती ६.२ : सात/बारा उतारा

मालमत्ता पत्रक

दिनांक/भागे -- भांडूप

जालुका/न.पू.मा.का. -- न.भू.अ. मुलुंड

दस्ता --

मुंबई उपनगर जिल्हा

वर्ग / भा. नं.	साईट नंबर	प्लॉट नंबर	क्षेत्र चौ.मी.	धारणाधिकार	दस्ता --
२०२	२०२		४१५५.०	[शेतो] क	

नमुना प्रत

भूमिधारिणिकार	-
दफ्ताराचा मुळ धारक नं. १९६८	भांडूप मिळकतीचे मालक.
पट्टा	-
हारा मार	-
हारा री	-

दिनांक	क वतार	खंड क्रमांक	नविन धारक (प) पट्टेदार (प) किंवा धार (प)	साक्षरता
२०/०५/१९७७	मा. अ. उप जिल्हाधिकारी अंधेरी यांचेकडील क्र. ADC/LND/D/५२५९ दि.१४.५.७६ नुसार १६९४ चौ.मीटर क्षेत्र वि.शेतीकडे वर्ग रुबब सत्ता प्रकार C केला. द. सा. वि. नो. सारा रु.२५४-२० दि.१.८.७९ पासून पुढील सुधारित दर होईपर्यंत.			वकील
१६/०५/१९७७	SI श्री. निताराम शिवनयक श्री. र.।.के. राह यांचेकडून रु.१८०००/- रकमेस खरेदीने क्षेत्र १४६०.६ चौ.मी.	SR १३०/४ १२-८-७४	(H) १) श्री. धनुष्य रामगति मोर्य २) श्री. रामधनी रामगति मोर्य ३) श्री. नानकुराम रामगति मोर्य	वकील १९७७-०५-२६ न.पू.अ. मुलुंड
१४/०८/१९७९	SI मा.अ. उप.जिल्हाधिकारी अंधेरी विनरोती आदेश क्र.AJ/C/LND/D-६१९२ दि.२८.९.७७ प्रमाणे क्षेत्रफळ २६३९.३ चौ.मी.र.		न.पू. क्रमांक १९४ प्रमाणे.	वकील १९७९-०८-१४ न.पू.अ. मुलुंड
२६/१२/१९७९	SI मा.न.पू.अ.क्र.१ आदेश क्र.न.पू. भांडूप अ.नं.१६/७९ दि.२६.१२.७९ व रजिस्टर ख.खत र.क्र.१५३६७.०० क्षेत्र २१.३९.३ चौ.मीटर	रजिस्टर नं. ३७०५/ दि.०३.१२.७९.	(H) श्रीमती दिनबाला रमणिकलाल राहा.	वकील १९८०-०१-२१ न.पू.अ. मुलुंड

आकृती ६.३ : मिळकत पत्र

जाता त्या जमिनीचा संपूर्ण अंदाज आपल्याला बसल्या जागी मिळू शकतो. महसूल खात्याच्या एका रजिस्टरमध्ये जमीनधारकांच्या मालकी हक्क, कर्जाचा बोजा, शेतजमिनीचे हस्तांतरण, त्यातील पिकांखालील क्षेत्र यांचा समावेश असतो. यांपैकी 'गाव नमुना' नं ७ आणि 'गाव नमुना' नं. १२ मिळून सातबारा उतारा तयार होतो. म्हणून त्या उताऱ्याला सातबारा उतारा असे म्हणतात. जमीन व महसुलाच्या व्यवस्थापनासाठी प्रत्येक गावच्या तलाठ्याकडे हे 'गाव नमुने' असतात.

सातबारा उतारा कसा वाचावा ?

- भोगवटादार वर्ग १ म्हणजे ही जमीन वंशपरंपरेने चालत आलेली, मालकी हक्काची असते.
- भोगवटादार वर्ग २ म्हणजे सरकारने अल्पभूधारक किंवा भूमिहीनांना दिलेली जमीन. जिल्हाधिकाऱ्यांनी परवानगी दिली तरच या जमिनीची विक्री, भाडेपट्टा, गहाण, दान, हस्तांतरण करता येते.
- त्याखाली 'आकार' जमिनीवर लावण्यात आलेला कर रुपये/पैसे यांमध्ये दिलेला असतो.

- 'इतर हक्क' मध्ये मालमत्तेचे इतर अधिकार धारण करणाऱ्याच्या नावाची नोंद असते. तसेच सदर जमिनीसंदर्भात घेतलेले कर्ज फिटलेले आहे किंवा नाही हे समजते.

मिळकत पत्रिका (प्रॉपर्टी कार्ड) :

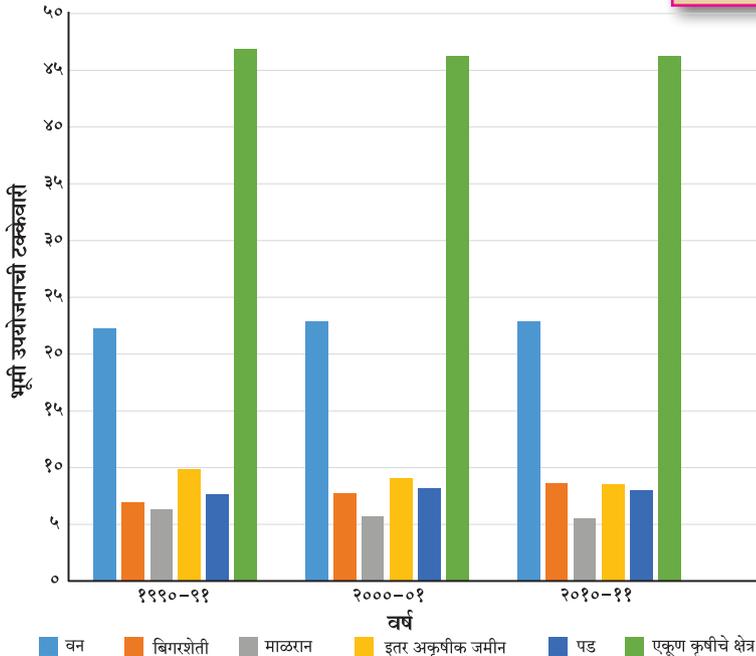
बिगर शेतजमीन असलेल्या मालमत्तेची नोंद मिळकत पत्रिकेत केली जाते. मालकी हक्क व क्षेत्रफळ दर्शविणारा दस्त नगरभूमापन विभागातून मिळतो. यात खालील माहिती असते. सिटी सर्व्हे क्रमांक, अंतिम प्लॉट क्रमांक, कराची रक्कम, मिळकतीचे क्षेत्रफळ, वहिवाटीचे हक्क इत्यादी.

सांगा पाहू !

आकृती ६.४ आधारे उत्तरे द्या.

- १९९०-९१ या काळातील कोणते भूमी उपयोजन २०१०-११ पर्यंत कमी होताना दिसत आहे? त्यामागचे कारण काय असावे?
- कोणत्या प्रकारचे भूमी उपयोजन जास्त प्रमाणात झालेले आढळते? याचा भारतीय अर्थव्यवस्थेशी काय संबंध लावता येईल?
- शेतीखालील क्षेत्र कमी होणे म्हणजे अन्नटंचाई, असा विचार करता येईल का?

आकृती ६.४ : भारतातील सर्वसाधारण भूमी उपयोजन व त्यात झालेला बदल (१९९० ते २०११)

हे नेहमी लक्षात ठेवा.

भूमी उपयोजनावर परिणाम करणारे घटक

ग्रामीण भूमी उपयोजन

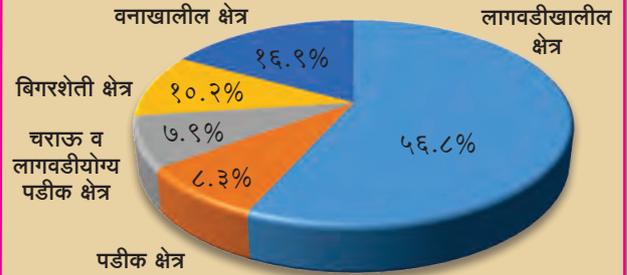
- हवामान
- मृदा
- उताराचे स्वरूप
- जलसिंचनाच्या सुविधा
- नैसर्गिक साधनसंपत्ती
- सरकारी धोरण

नागरी भूमी उपयोजन

- भूक्षेत्राचे स्थान
- नैसर्गिक साधनसंपत्ती
- गृहनिर्माण धोरण
- वाहतूक मार्ग
- औद्योगिकीकरण
- व्यापार
- क्रीडांगण व मनोरंजनाच्या सुविधा
- सरकारी धोरण

पहा बरे जमते का ?

महाराष्ट्र राज्य भूमी उपयोजन २०१०-११

आकृतीचे निरीक्षण करून खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

- शेतीयोग्य जमीन किती टक्के आहे?
- नापीक जमीन किती टक्के आहे?
- महाराष्ट्रातील वनाखालील जमीन किती टक्के आहे?
- महाराष्ट्रात बिगर शेतजमीन किती टक्के आहे?

पहा बरे जमते का ?

२००३

२०१०

२०१७

➤ आकृतीमधील उपग्रहीय प्रतिमांवरून मोंढा गावातील (तालुका - हिंगणा, जिल्हा - नागपूर) भूमी उपयोजनात कालानुरूप कोणता फरक आढळतो ते शोधा व वहीत टीप लिहा.

- (ई) ग्रामसेवक सातबाराचा (७/१२) उतारा देतो.
- (उ) ग्रामीण प्रदेशात निवासी क्षेत्राला जास्त जमीन असते.
- (ऊ) उतारा क्रमांक ७ हे अधिकार पत्रक आहे.
- (ए) उतारा क्रमांक १२ हे फेरफार पत्रक आहे.

प्रश्न २. भौगोलिक कारणे लिहा.

- (अ) नागरी भागात सार्वजनिक सुविधा क्षेत्र अत्यावश्यक असते.
- (आ) शेतजमिनीच्या नोंदीप्रमाणेच बिगर शेतजमीन मालमत्तेची नोंदही केली जाते.
- (इ) भूमी उपयोजनानुसार प्रदेशाचे विकसित व विकसनशील असे वर्गीकरण करता येते.

प्रश्न ३. उत्तरे लिहा.

- (अ) ग्रामीण भूमी उपयोजनात शेती का महत्त्वाची असते ?
- (आ) भूमी उपयोजनावर परिणाम करणारे घटक सांगा.
- (इ) ग्रामीण व नागरी भूमी उपयोजनातील फरक स्पष्ट करा.
- (ई) सातबारा उतारा आणि मिळकत पत्रिका यांतील फरक स्पष्ट करा.

उपक्रम :

- (अ) आपल्या गावाजवळील शहराविषयी खालील मुद्द्यांसंदर्भाने माहिती मिळवा व वर्गात सादर करा. (स्थान, स्थिती, विकास, भूमी उपयोजनाचा आकृतिबंध, कार्य)
  - आपल्या वस्तीचे वर्गीकरण शहर व ग्रामीण असे करा.
  - आपल्या वस्तीच्या केंद्रस्थानापासून परिघाकडे भूमी उपयोजनात होणारा बदल वडीलधान्यांशी चर्चा करून नोंदवा. त्याचा आकृतिबंध तयार करा.
- (आ) तुमच्या घरातील ७/१२ किंवा मिळकतपत्राचे वाचन करून टिपण तयार करा.

***

स्वाध्याय

प्रश्न १. खालील विधाने तपासा. अयोग्य विधान दुरुस्त करा.

- (अ) खाणकाम हा भूमी उपयोजनाचा भाग नाही.
- (आ) केंद्रीय व्यवहार विभागात कारखाने असतात.
- (इ) नागरी वस्तीत सर्वांत जास्त क्षेत्र निवासी कार्यासाठी वापरले जाते.

